

ígérgetésnél többre a hosszú évek, évtizedek alatt alig jutottak, mások lehetőségüknek (beosztásuknak) nem megfelelő mértékben veszik (vették) ki részüket ebből a munkából. (Vö. ÖRDÖG FERENCNEK a Pais-émlékülésen elhangzott előadásának néhány adatával.) – A magyar nyelvtudománynak van már elég torzóban maradt vállalkozása. Kár lenne, ha a helynévgyűjtés is ezek számát szaporítaná.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

Névhasználat helyi színezetű csongrádi szólásokban

A népköltészet szóbeli jellegéből következik az irodaloménál erősebb helyhezköttöttsége, mely azonban nem szorítkozik a nyelvjárás használatára. Ám a helyi színeket nagyon nehéz felcsillantani, csábít a két véglet: "minden megvan mindenütt" és "csak nálunk található"; mögöttük sarkított világnézetek lappanganak. A minden ízében hagyományos népköltészet is korszakot vált, műfaji szerkezete módosul, így eltérő fokozatok szóbeli művészetét nem is lehet közvetlenül összevetni. Korszakokon átívelő közös vonása viszont a teljes vagy részleges tér- és időfelettség, valamint a névtelenség is, hiszen tipikus helyzeteket vagy személyeket mutat be. Míg a mese és a ballada csak kevéssé, a monda, adoma, dal és a szólás is helyhez köthetőbb. Ennek legegyszerűbb módja a szó- (pl. *szőke-barna*, *legény-leány* stb.) és a névcseré (pl. *Pápa-Buda-Kassa* stb., ill. *Farkas* vagy *Szarvas Julcsa*, *Kossuth-Horthy* és mások). A nagyobb számban kimutatható kölcsönzések mellett kétségtelenül vannak helyi, ún. belső keletkezésű változatok is.

Ezúttal a helyhez kötött vagy (talán) helyben keletkezett csongrádi szóláshasonlatok névhasználatát veszem vizsgálóra. Századunkban hozzávetőlegesen másfél ezer csongrádi szólásféle került feljegyzésre, ebből száznál alig több a "nevesített", vagyis név szerint említett személyt vagy helyszínt szerepeltető szóláshasonlat. Ennek ellenére is nem a közmondásokban, hanem éppen a szóláshasonlatokban említik a legtöbb nevet, jóval gyakrabban, mint más népköltészeti műfajban. Két alapvető gyűjtemény (MARGALITS EDE, *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Bp., 1897.; O. NAGY GÁBOR, *Magyar szólások és közmondások*. Bp., 1966) tüzetes áttekintése után megállapítható, hogy a százegynéhány csongrádi szóláshasonlatnak kb. fele helyi keletkezésű, másik fele kimutathatóan kölcsönzött, mégpedig majdnem arányosan változatlan, ill. módosított (pl. névcserés) formában. Jelen vizsgálódásból csak azt a mintegy negyedrésznyi szóláshasonlatot hagytam ki, melyet a csongrádiak változatlanul vettek át (pl. – *Mindig másról beszél, mint Bodóné, amikor a bor árát kéri*; – *Pislog, mint miskolci kocsonyában a béka* és hasonló), hiszen e nevek "idegenek" maradtak. Mellőztem a

mesei (pl. *Bohó Misi*, *Pokol-India* stb.), a biblikus és legendabeli (*Krisztus*, *Jézus*, *Szent Ferenc* és mások) személy-, ill. helyneveket is. (A szólásokat a feljegyzések eltérő fonetikája miatt irodalmi nyelven közlöm.)

Ami a helyneveket illeti, a Csongrádhoz kötött szóláshasonlatokban legnagyobb városaink (pl. *Budapest*, *Szeged*, *Debrecen*, *Miskolc*, *Pécs*, *Győr* stb.) nem szerepelnek, de maga a középpontba került város is csak kétszer, pl. amikor más helység nevével együtt említik: – *Olyan lukas már ez a tető, hogy ha Csépán esik, Csongrádon is becsurog*. E Csongrád-középpontnak megfelelően sűrűbb előfordulásban és esetenként gyakrabban is emlegetik a szomszédos településeket (*Szentesöt* 5, *Csépáót* 2 ízben is, a többit egyszer-egyszer: *Alpár*, *Baks*, *Fehértó*, *Félegyháza*, *Kecskemét*), mint a távolabbiakat (*Jánosháza*, *Makó*, *Máriapócs*, *Tápé*), egyetlen kivétel (*Nagy*-) *Kőrös*, mely háromszor is szerepel, *Cegléd* és *Vásárhely* viszont egyszer sem. Néhány példa: – *Uraltatja (kínáltatja) magát, mint a baksi uraság tehene* (ti. beteg volt); – *Hazatalál még a kertek alól is, mint a jánosházi süldő*; – *Beletört, mint szentesi lányba a répa* (e két utóbbi szólás magyarázatát már nem ismerik).

Helyi szóláshasonlatokban népnév alig szerepel, a palócok azonban két ízben is: – *Olyan jó, hogy nem adnám egy palóc faluért*; – *Körösztbe viszik, mint palócok a létrát* (csúfoló). Míg tehát a távolabb lakó palócokat néha megemlítik, a szomszédos jászokat és kunokat inkább más műfajokban, ill. alkalommal. (A csongrádiak zöme a török után Palócföldről települt le.)

A helyneveknél jóval gyakoribbak a személynevek, szinte kivétel az olyan szóláshasonlat, amelyben nem szerepelnek, és azonos, tehát ismétlődő személynevek alig akadnak. A helybeli személynevek bizonyos ismeretében meg lehet állapítani, hogy többségük csongrádi, bár a különféle ragadvány- és csúfneveket ma már nem lehet egyértelműen lokalizálni, mint amilyenek pl. *Cuci*, *Csuhé*, *Muci*, *Peslr*, *Piti*, *Precsó*, *Szuszi*. Mivel azonban olyan szóláshasonlatokban fordulnak elő, amelyek a két említett alapgyűjteményben nem szerepelnek, valószínűsíthetjük helyi "eredetüket". Néhány példa: – *Szeretik egymást, mint Cuci Pitivel*; – *Szémézett, mint Csuhé a vásárban*; – *Rárántott, mint Peslr a lencsére*; – *Nyomkodja, mint Szuszi a(z) (templomi) orgonát ... stb.* (A hozzájuk fűződő történeteket ma már nem ismerjük.) Van némi bizonytalanság a jelzői eredetű nevekkel is: pl. – *Hurcolja, mint Fürge a zsidót*; – *Megérkezett, mint Isten(es) Jancsi Radnára* (ti. kerülővel); – *Olyan, mint Puha Laci* stb. Országosan és helyben is ismert szóláshasonlatokban eléggé gyakori a *Bacsa*, *Bacsó* névalak, Csongrádon ezek származéka lehet a *Pacsi* névváltozat, mert e nevek leggyakrabban az ördöggel együtt szerepelnek: – *Közétek vágok* (mondják zajongó gyerekeknek), *mint Bacsa az ördögnek*; – *Személyesen ismeri, mint Bacsó az ördögöt*; – *Megnézte, mint Pacsi az ördögöt*. E névvel azonban van egy szélteben elterjedt kivétel is: – *Faj fajra üt, mint Bacsa hegedűje*. (E típusrokonság csongrádi változatait idéztem, a mögöttes történeteket időközben elfeledték, legfeljebb országos gyűjteményekből lehet rájuk következtetni.) A nevek "ördöge" még O. NAGY GÁBORT is megtréfálta: a következő csongrádiaktól hallott és tévesen értelmezett szólást beiktatta gyűjteményébe (k/1191.): – *Olyan hideg van, hogy kisbögrefagyás lesz*;

holott hiteles reformkori feljegyzés szerint voltaképpen egy "kis" Bögre (csúf-)nevű fuvaros fagyhaláláról van szó.

A csongrádi szóláshasonlatokban feltűnően gyakoribb a férfi-, mint a női név: 33:8 az arányuk, de eltér a használatuk is: férfi teljes, tehát vezeték- és utónév 7, női pedig mindössze 1 szerepel. Magában álló férfikeresztnév van 11, női csak 2; magában álló férfivezetéknév előfordul 15 esetben, női (-né toldalékkal) csak 5 alkalommal. Mivel a szóláshasonlatok többnyire jelentéktelen, humoros eseteket őriztek meg, s nem is feltétlenül tekintélyes emberekkel kapcsolatban, a férfiak keresztnéve inkább becézett, mint teljes alakban fordul elő: 13:9 arányban, a nőknél a hasonló 3:1 viszonyszám nem sokat mond. Hasonlóképpen jelentéktelen az összefoglaló családi névalak is: Csábrádiék, Haluzsék és Kádárék.

E változatos névhasználatra a helyi eredetű szóláshasonlatokból válogattunk jellemző példákat:

Becézetlen teljes név: – *"Adtam"-mal élnek, mint Máté János kutyái; – Megjátszotta magát, mint Banos Vera a Belsővárosban.*

Becézett teljes név: – *Feneévésben van, mint Sági Jancsi árpája (nem kelt ki); – Újába esett, mint Bujáki Ferkónak a fehértói csárdásné; – Ríva ment el, mint Gyánti Miska komrájából az egér (=nem talált semmit).*

Magában álló vezetéknév: – *Jóllaktak (=gyomorrontásig), mint a Kallai-gyerekek lágy kenyérrel; – "Szem"-mel tartja, mint vak Surányi a ludakat (a szomszéd legelőjére hajtotta); – Tartományos (=tart tőle), mint Gera a gödörtől; – Benne hált, mint Tariné a meszelésben; – Tele van, mint Upriné, jóakarattal; – Elkészt, mint Gazsiné a siratással.*

Magában álló (becézett) utónév: – *Szóra szót tud adni, mint Palika; – Nekigyürekszik, mint Ila néni a fenének; – Ül, mint Panna lánykorában.*

Magában álló családi név: – *"Változik" (=mindig ugyanaz), mint Haluzséknál az ebéd; – Örökbe fogadták (=lopták), mint Kádárék a kutyát.*

Az említett példák felvetik a variálás szélesebb körű lehetőségeinek kérdését is, melynek megválaszolása ezúttal egy másik közlésre marad.

KATONA IMRE

A tulajdonnév-jelölés történetéhez

1. Ma mindenki számára természetes, hogy a tulajdonneveket a legtöbb nyelvben nagybetűvel írjuk. E szokás azonban hosszú fejlődés eredményeképpen alakult ki, s e fejlődésnek különféle állomásai voltak.

2.1. Az írás feltalálásáig az út évezredekig tartott. Az első lépés a képírás volt. A képírás legfőbb jellemzője, hogy konkrét tárgyakat ábrázol, melyek hol egy-egy szót, hol egész mondatot jelentenek, de nem egyetlen nyelv szókincséhez kötve: ki-ki saját nyelvén olvashatja és értelmezheti a képírás stilizált ábráit.